

ГАЛИНА ВОКАЛЬЧУК СКЛАДНІ НАЙМЕНУВАННЯ У ПОЕЗІЇ ВАСИЛЯ ЧУМАКА

У дев'ятнадцять років загинув у вирі громадянської війни український поет Василь Чумак, про якого Яків Савченко відгукнувся так: «В душі живе переконання, що загинув високоталановитий, якийсь *особливий* поет, з не чуваними ще словами, образами, з якоюсь іншою красою, іншим піднесенням іншими стремліннями, ніж досі ми бачили й чули». Особливість Чумакової поезії полягає насамперед у майстерному використанні тропів — свіжих, понятійно містких, глибокою емоційних. Такі у нього, зокрема, метафори (*вишня молоком цвіте, білі-білі душі нарцисів, цвітом яблунь засніжена стежка, тремтіли грона-бризки на віях яворів, цокнулись вінця конвалій, облетіли пелюстки моїх казок*); епітети (*синьозорі волошки, сухотні житла, проміння струмкове*). Не менш оригінальними у В. Чумака були поетичні дефініції (*червоні айстри — останні квіти палких пожеж; маки — червоні огні; гай — осіннє свято*).

Поет був дуже вибагливим у використанні барв слова, умів лаконічними, але водночас і місткими образами передати найтонші почуття й переживання ліричного героя. Нерідко для цього витворювались авторські неологізми, побудовані здебільшого за твірними моделями «прикметник + іменник» (*блакитний квіт — блакитноквіт*), «іменник + іменник у родовому відмінку» (*злото сонця — злotosонячний*).

Ні у Словнику української мови в 11 томах, ні в «Словарі» Б. Грінченка не виявляємо нормативного слова *білотканий*, яке вживається у вірші В. Чумака «Принесла з собою хвилювання піль...»: «Гей... І зажадалось випростати крила. / Тирса про безмежність казку шепотить, / в небі *білоткані* хмароньки-вітрила, / хвилі оксамитні вистеле блакить». Деякі мовознавці, напр., О. Винокур, вважають такі слова потенційними, тобто такими, яких у мові фактично немає, але котрі могли б бути, якби того потребувала суспільна необхідність. Потенційні слова створюються з матеріалу та за зразками, наявними у словотвірному складі мови. Забарвлення новизни у них нейтралізоване через високу продуктивність словотвірного типу, за яким вони сконструйовані. Такі лексичні одиниці ніби приховано існують у мові — потрібен лише певний позамовний стимул для їхньої появи.

Лексичних новотворів у поетичному словнику В.Чумака небагато. Усі вони, як правило, утворені за словотвірними законами української мови, а тому є семантично прозорими і сприймаються як органічні елементи художнього тексту: «В перебіжнім шумовинні / ланки-бризки марсельез: /Хай загине, хай загине / *мрійновтома* сонних плес»; «О *блакитноквіте* [волошко]! / О моє подружжя, — / це душа говорить, / сповнена снаги».

Особливо продуктивним шляхом поповнення авторського поетичного словника було творення складених найменувань, яких у мовостилі В. Чумака налічується близько п'ятдесяти.

Визначальною структурною ознакою таких назв є поєднання у межах однієї номінативної одиниці двох загалом різних за значенням слів. При цьому розрізняємо слова-повтори, синонімічні зближення, парні зближення сумарної семантики і слова типу «означуване — означення» (прикладка). У поезії В.Чумака, як і в сучасній українській мові загалом, найбільш поширені найменування останнього типу, тоді як інші трапляються значно рідше.

Зрідка спостерігаємо синонімічні парні сполуки, як-от: *жалі-туги, шляхи-дороги, тремтіння-мигтіння, скніння-животіння*. З погляду семантики поєднання компонентів в межах одного контексту, що виражають одне поняття, є стилістично виправданим. Воно обумовлене бажанням автора підкреслити якусь рису, ознаку зображуваного, увиразнити ритмомелодіку твору тощо: «Тихо линуть *жалі-туги*,/ Наче пасма павутиння,/ В них конають думки, *рухи*/ Без надії, без проміння...».

Прикладом найменування — парного зближення сумарного характеру є іменник *робітник-селянин*. Утворений він на основі сполучення слів із сурядним зв'язком між

компонентами. Поява такої назви зумовлена передусім намаганням автора створити узагальнений образ представників різних соціальних класів, своєрідно відтворити спільність їхніх суспільних інтересів. Такі парні семантичні зближення є яскравими прикладами синекдохи — перенесення назви із загального поняття (класів робітників, селян) на часткове — представників цих класів: «Мої співи прості і робочому серцеві рідні. / І засяють вони, як ті зорі у небі глибокім, — / і не буде тоді *робітник-селянин* самотнім». Такі авторські найменування виражають збірне поняття і за значенням наближаються до узуальних іменників — назв сукупних множин осіб *робітництво, селянство*.

Діапазон значень прикладкових сполук у поезії В. Чумака дуже широкий. Це — назви осіб (*молодь-гості*), істот (*кряля-мавка*), конкретних предметів (*стріли-гніви, трати-мури, пензлі-пучки*), рослин (*ясочки-волошки, стріли-трави, роса-трава*), збірних понять (*колектив-цебро, повіль-легіон*), небесних світил (*зорі-смарагд, сонце-злото*), образні конкретизації часу (*шмаття-миті, ніченька-черниченька*) та ін.

Найчисленнішими тематичними групами складених найменувань є назви явищ природи (*метелик-сніжок, блиски-пожежі, сполохи-рала, перлини-роси, буря-гра, тіні-хмари, тіні-мари, хмароньки-вітрила*) та назви почуттів (*сталь-гнів, птаха-журба, шепоти-жадання*). І це не випадково: природа у поезії В. Чумака завжди суголосна внутрішньому станові ліричного героя.

Вказані найменування мотивовані словосполученнями, підрядний зв'язок між компонентами яких може виражатися за допомогою сполучників *як, мов, немов, немовби, ніби, наче, неначе*. Більшість назв виникає як наслідок аналогічно-асоціативного співвіднесення одного об'єкта з іншим на основі різноманітних характеристик. Так з'являються стилістично свіжі номінації, якими поет насичує невеликий за обсягом контекст, внаслідок чого стає рельєфнішою його образність, посилюється загальне емоційне тло: «Я співаю сонним нивам / про незримі, / невловимі / *тіні-хмари*, чари мли. / *Тіні-мари* / нерозв'язні, нерозривні ланцюги»; «*Сонце-злото*, сміх і жемчуг / Я знижу в разки намиста, / Для забутих, для «найменших» / Понесу в велике місто. / Там брудні, сухотні житла, / *трати-мури, мури-трат* / Де без сонця, де без світла / Мусить кожен помирати...» Як бачимо, автор уміє обігрувати спільнокореневі або близькозвучні слова (*трати-мури, мури-трати; тіні-хмари, тіні-мари*), розташовуючи їх в інтонаційно сильних позиціях (на початку, в кінці рядка). Завдяки цьому В.Чумак свідомо і цілеспрямовано увиразнює значення і звучання складених найменувань, чим стимулює активне сприйняття твору читачем.

Назви аналізованої структури є тим понятійно містким і лаконічним за формою мовновиражальним засобом, котрий простежуємо у поетичному словнику майже кожного письменника. Для прикладу порівняємо найменування окремих об'єктів, що вживаються у творах В. Чумака та поетів 20-30-х років. Означуваними компонентами (препозитивними і постпозитивними) таких складених назв є такі образні концепти: *сонце* — *сонце-світозар, сонце-злото*, (В. Чумак), *сонце-золото* (П. Тичина), *сонце-полуниця, сонце-дуб* (М. Йогансен), *сонце-птаха* (Н. Забіла), *сонце-птиця* (Г. Косяченко), *сонце-вугіль* (О. Ведміцький), *сонце-вартівий* (М. Шульга-Шульженко), *світло-сонце* (Н. Забіла), *світ-сонце* (М. Зеров), *лікар-сонце* (О. Ведміцький), *коханко-сонце* (М. Хвильовий); *зорі, зірка* — *зорі-смарагд* (В. Чумак), *зорі-зерна* (Н. Забіла), *зорі-вогні* (П. Усенко), *зорі-гасла* (П. Лучанський), *зорі-ласкавці* (А. Малишко), *зірка-яска* (П. Тичина); *ніч, нічка, ніченька-ніченька-черничка* (В. Чумак), *ніченька-циганка, ніч-циганка, ніч-ворожка, ніч-страховище* (О. Олесь), *ніч-акація* (І. Нехода), *черниця-ніч* (О. Корж), *лиховісниця-ніч* (О. Левада), *мати-нічка* (О. Кирій), *весна-нічка* (В. Ярошенко); *дума - думи-пісні* (В. Чумак), *думи-огні* (Г. Косяченко), *дума-журба, дума-меч* (І. Нехода), *дума-руїна* (Л. Знаменський).

Більшість названих найменувань можна зарахувати до фольклоризмів, оскільки функціонування епітетів у формі іменників-прикладок є характерною ознакою народнопісенної мови. «Порівняно з прикметниковими означеннями-епітетами вони становлять своєрідні фразеологізми, в яких іменникове означення конденсує широкий конкретно-чуттєвий образ, часто побудований на порівнянні, зіставленні, ототожненні»

(С. Єрмоленко). Вживання таких найменувань завжди стилістично виправдане, оскільки вони здебільшого функціонують у текстах, близьких за своїм поетичним словником, образністю і звучанням до народної пісні: «Сядемо рядочком. Заведем розмову — / тиху, сумовиту — і про все, про все, / доки до віконця хусточку шовкову / *ніченька-черничка* з поля принесе...»

Вплив народнопоетичної традиції на формування складних найменувань у поетичному словнику В. Чумака безперечний.